

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№1/2025, 152-162

ЭКОНОМИКА

УДК: 316.334.23

DOI: [10.52754/16948610_2025_1_14](https://doi.org/10.52754/16948610_2025_1_14)

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛАСТЫНЫН МИСАЛЫНДА
АЙМАКТЫК ИШКЕРДИКТИ ӨНУКТҮРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛУУ ЖОЛДОРУ**

**ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ПРИМЕРЕ ЖАЛАЛ-АБАДСКОЙ ОБЛАСТИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**EFFECTIVE WAYS TO DEVELOP REGIONAL ENTREPRENEURSHIP USING THE
EXAMPLE OF THE ZHALAL-ABAD REGION OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

Капарова Гулзат Токтогуловна

Капарова Гулзат Токтогуловна

Kaparova Gulzat Toktogulovna

доцент, К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
доцент, Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова
Associate Professor, International University named after K.Sh. Toktomamatov

kaparova.gulzat@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3515-4416

Кантороева Айжамал Кантороевна

Кантороева Айжамал Кантороевна

Kantoroeva Aizhamal Kantoroevna

э.и.д., профессор, К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
д.э.н., профессор, Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова
Doctor of Economic Sciences, Professor, International University named after K.Sh. Toktomamatov

a.kantoroeva@mail.ru

ORCID: 0001-8113-2934

Усенова Айтгул Токтогуловна

Усенова Айтгул Токтогуловна

Usenova Aitgul Toktogulovna

окутуучу, К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
преподаватель, Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова
Lecturer, International University named after K.Sh. Toktomamatov

usenaaitgul94@gmail.com

ORCID: 0009-0009-5058-4247

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛАСТЫНЫН МИСАЛЫНДА АЙМАКТЫК ИШКЕРДИКТИ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛУУ ЖОЛДОРУ

Аннотация

Макалада автор аймактык ишкердиктин көйгөйлөрүн изилдеп, аларды чечүүнүн жолдорун сунуштаган. Ишкердиктин өлкөнүн экономикасындагы ролун аныктоо менен анын маани-маңызын ачып көрсөттү. Аймактык ишкердиктин өзгөчөлүктөрү Жалал-Абад областынын мисалында каралып, областтагы бизнес чөйрөсүнүн жалпы абалына талдоо жүгүзүүнүн негизинде анын өзгөчөлүктөрү аныкталган. Талдоонун жыйынтыгында чакан жана орто бизнес үчүн негизинен кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө өнүгүүсүнө чоң потенциал бар экендигин негиздеген. Автор бул чөйрө ишкердикти жаңыдан баштагандар үчүн да, мурдатан иштеп келгендер үчүн да чоң өлчөмдөгү капиталдык салымдарды талап кылбагандыгы жана капитал кайтарымдуулуктун ылдам жүрүшү менен жагымдуу шарттарды жаратаары белгилейт, ишкердикти өнүктүрүүнүн инновациялык жолун келечектүү деп табат жана муну бир катар далилдер менен негиздейт. Ишканаларда инновациялык өндүрүштү уюштурууну, бул ишти колго алуу үчүн жергиликтүү бийлик органдарынын колдоосу менен жогорку окуу жайларын тартуу аркылуу илимий изилдөөлөрдүн, иштелмелердин жана инновациялардын аймактык борборун уюштурууну сунуш кылып, бул борбордун иш-аракеттеринин болжолдуу тизмесин келтирет.

Ачкыч сөздөр: аймактык ишкердик, ишкердикти өнүктүрүү, кызмат көрсөтүү тармагы, божомолдоо, пландаштыруу, инновациялык өндүрүш, инновациялык продукт

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ПРИМЕРЕ ЖАЛАЛ-АБАДСКОЙ ОБЛАСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

EFFECTIVE WAYS TO DEVELOP REGIONAL ENTREPRENEURSHIP USING THE EXAMPLE OF THE ZHALAL-ABAD REGION OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация

В статье автор рассматривает проблемы регионального предпринимательства и предлагает пути их решения. Раскрывает значимость предпринимательства, определив его роль в экономике страны. Рассмотрены особенности регионального предпринимательства на примере Джалал-Абадской области, выявлены его особенности на основе анализа общего состояния деловой среды в регионе. Данный анализ показал, что в названном регионе существует большой потенциал для развития малого и среднего бизнеса, в основном в сфере услуг. Автор отмечает, что данная сфера не требует больших капиталовложений и создает благоприятные условия как для тех, кто только начинает свой бизнес, так и для тех, кто уже работает, с быстрой окупаемостью капитала. Считает инновационный путь развития предпринимательства многообещающим и обосновывает это рядом аргументов. Предлагает организовать инновационное производство на предприятиях, привлечь к этой работе высшие учебные заведения при поддержке местных органов власти, создать региональный центр научных исследований, разработок и инноваций, а также приводит примерный перечень направлений деятельности этого центра.

Ключевые слова: региональное предпринимательство, развитие предпринимательства, сфера услуг, прогнозирование, планирование, инновационное производство, инновационный продукт

Abstract

In the article, the author examines the problems of regional entrepreneurship and suggests ways to solve them. Reveals the importance of entrepreneurship, defining its role in the country's economy. The features of regional entrepreneurship are considered using the example of the Jalal-Abad region, its features are identified based on the analysis of the general state of the business environment in the region. This analysis showed that in this region there is great potential for the development of small and medium businesses, mainly in the service sector. The author notes that this area does not require large capital investments and creates favorable conditions for both those who are just starting their business and for those who are already working, with a quick return on capital. He considers the innovative path of entrepreneurship development to be promising and justifies this with a number of arguments. He proposes to organize innovative production at enterprises, involve higher education institutions in this work with the support of local authorities, create a regional center for research, development and innovation, and also provides an approximate list of areas of activity for this center.

Keywords: regional entrepreneurship, development of entrepreneurship, services sector, forecasting, planning, innovative production, innovative product

Киришүү

Бир катар толкундоолорду башынан кечирип, аягында анык бир туруктуулукка жетише баштаган кыргыз мамлекетинин жана коомунун эң негизги милдеттеринин бири болуп аймактардагы, анын ичинде Кыргызстандын түштүгүндөгү ишкердикти туруктуу өнүктүрүүнүн негизинде экономикалык өсүүнү камсыз кылуу саналат. Чындыгында ишкердикти, айрыкча чакан жана орто бизнести өнүктүрүү аймактын жана бүтүндөй республиканын ички рыногун керектөөчүлөр арасында суроо-талапка ээ болгон товарлар жана кызматтар менен толтурууга, жаңы иш орундарын түзүүгө, илимий-техникалык маанидеги инновациялык жаңылыктарды өндүрүшкө интеграциялоого түздөн-түз таасирин тийгизет. Бул айтылгандар биз изилдеген көйгөйдүн актуалдуулугун белгилейт.

Макаланын максаты болуп Жалал-Абад областындагы ишкердиктин учурдагы абалын талдоонун негизинде аймактардагы ишкердик чөйрөсүндөгү актуалдуу көйгөйлөрдү аныктоо, аларды чечүүнүн, ишкердикти өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолдорун иштеп чыгып, сунуштоо саналат.

Макаланы даярдоодо негизинен Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин бүтүндөй республикага жана аймактарга тиешелүү маалыматтары, КРнын Экономика жана коммерция министрлигинин маалыматтары колдонулду. Автор тарабынан изилдөөнүн жүрүшүндө таанып билүүнүн анализ жана синтез, статистикалык-экономикалык, эсептөөчүлүк-конструктивдик жана абстракттык-логикалык ыкмалары пайдаланылды.

Жалал-Абад областы өлкөнүн түштүк аймагынын өнөр жайы көбүрөөк өнүккөн жана инвестициялык жактан жагымдуу областтардын бири болуп саналат. Областта Токтогул ГЭСтеринин каскады, “Кыргызнефть” акционердик коому, Майлуу-Суу электр лампа заводу, “Кыргызэлектроизолит” заводу, Макмал алтын кени комбинаты, Жалал-Абад токулбаган материалдар фабрикасы, “Нур” АКу, “Келечек” АКу, “Достук” АКу, “Кыргыз-Петролиум компани” биргелешкен ишканасы сыяктуу ири ишканалар, ошондой эле көп сандаган орто жана чакан ишканалар өз ишмердүүлүгүн жүргүзүшөт.

Жетиштүү деңгээлде өнүккөн инфратүзүм жана энергетика сектору, бай жаратылыштык ресурстар, жагымдуу климаттык шарттар, арзан эмгек күчү, жогорку интеллектуалдык потенциал – мунун баары ишкердиктин өнүгүшү үчүн жагымдуу негиз боло алат. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарына ылайык, 2024-жылдын башына карата Жалал-Абад областында 1 335,8 миң адам жашаган болсо, түштүк аймагынын калган эки Ош жана Баткен областтарында тиешелүү түрдө 1 490,1 миң жана 583,4 миң адам, ал эми Ош шаарында 366,7 миң адам жашайт. Жалпысы биригип түштүк аймагында 3 776 миң адам жашайт. Бул айтылгандар түштүк аймагын ишкердикти өнүктүрүү үчүн жагымдуу болгон өтө чоң керектөөчүлүк рынок экендигин билдирет. Албетте, бул рынок өзүнүн өнүгүүсүнүн башатында турганын, өздөштүрүлө элек көптөгөн орундар бар экендигин белгилей кетүү керек, булардын баары ишкердик ишмердүүлүктү өнүктүрүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүк бар дегенди күбөлөндүрөт.

Бирок, аймактардын өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрү толугу менен иштетилбей келет, ал эми иштеп жаткан ишканалар жогорку натыйжалуулукка жете алышпай жатат. Омошев Т.Т. менен Сулайманова Д.К айтымында (2020. С. 94-99) бир тараптан сатылып алынган тракторлордун жана башка айыл чарба техникасынын санынын кескин кыскаруусу, экинчи

тараптан айыл чарбасындагы өндүрүштүк кубаттуулуктардын жетишпөөчүлүгү агроөнөржай чөйрөсүнүн кайра иштетүүчү ишканаларынын өндүрүштүк кубаттуулуктарынын туруп калуусуна алып келүүдө. Мунун себеби эмнеде? Бул суроонун жообун табуу үчүн ишкердик ишмердүүлүктүн туруктуулугун аныктаган факторлорду карап чыгалы.

Ишкердикти өнүктүрүүнүн маанилүү факторлору катары ишкердин жеке инсандык сапаттарын, квалификациясын, билимин, көндүмдөрүн жана жөндөмдөрүн бөлүп көрсөтүү зарыл, бул сапаттар ишкердик жүрүм-турумдун негизин түзүү менен бизнестин туруктуулугун аныктайт. Ишкер өзүнүн ишканасынын динамикалуу жана натыйжалуу өнүгүүсүн төмөнкүдөй комплекстүү функцияларды аткарууга жөндөмдүү болгондо гана камсыз кыла алаарын белгилей кетүү керек. Булар, биринчиден, ишкердик ишмердүүлүктүн чөйрөсүн, түрүн жана формасын туура тандоо; экинчиден, ишкердик жүрүм-турумдун адекваттуу моделин тандоону ишке ашыруу; үчүнчүдөн, тандалган моделдин алкагында көздөлгөн стратегиялык чечимди ишке ашыруу; төртүнчүдөн, ишкананын туруктуулугун камсыз кылуучу узак мөөнөттүү экономикалык саясатты жүргүзүү.

Ишкердиктин чөйрөсүн, түрүн жана формасын тандоо көптөгөн факторлордон көз каранды, алардын ичинен аймактын спецификалуу өзгөчөлүктөрүн, ресурстарды, экономикалык жана ченемдик-укуктук шарттарды, каржылык мүмкүнчүлүктөрдү, ишкердин жеке инсандык сапаттарын жана анын тобокелге болгон мамилесин бөлүп көрсөтүү керек.

Республикабыздын түштүк аймагы кайра иштетүү өнөр жайында ишкердикти өнүктүрүү үчүн жетиштүү чийки заттык базага ээ, анын үстүнө аймактын калкынын 70% га жакыны айыл чарбасы менен алектенишет. Бирок, тилекке каршы, аталган чөйрөдө ишкердик өтө жай жана солгун түрдө өнүгүүдө. Трансформациялык реформалар өзгөчө өнөр жайындагы ишкердикти өнүктүрүүдөгү мотивациялык дем берүүлөрдү күчөтүүгө мүмкүнчүлүк жарата албады. Жеке менчикке багытталган көп катмарлуу экономиканы түптөө жараянында көптөгөн катачылыктарга жол берилди. Көптөгөн кайра иштетүүчү ишканалардын материалдык-техникалык базасы бузулуп, сатылып кетти. Бул тармак салынган салымдардын кайтуусунун узак мөөнөтүнө ээ болгон капитал сыйымдуу өндүрүш эле, андыктан ишкердиктин бул түрү бүгүнкү шарттарда анча жагымдуу боло албай келет. Ушул көз караштан алганда ишкерлер үчүн тейлөө жана кызмат көрсөтүү чөйрөсүндөгү бизнес пайдалуураак болуп саналат.

Бул ойду эмненин негизинде айтып жатабыз. Түшүндүргөнгө аракет кылалы. Бүгүнкү күндө дүйнө жүзүндө ишкерлерди эң бай ишкерлер, көмүскө ишкерлер, орто класстагы ишкерлер жана майда ишкерлер деп бөлүүгө болот. Эреже катары ири ишканалар ушул эң бай ишкерлерге тиешелүү. Көмүскө ишкерлер өздөрүнүн ишмердүүлүгүнүн жашыруун мүнөзү менен өзгөчөлөнөт. Мындай ишкерлер өз ишмердүүлүгүн көп учурда коммерция, көңүл ачуу, оюн бизнеси чөйрөлөрүндө жүргүзүшөт. Орто класстагы ишкерлер күчтүү энергияга ээ болуп, өздөрүнүн ийкемдүүлүгү, стандарттык эмес чечимдерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгү, бизнесте карьера кылуу каалоосу менен өзгөчөлөнүшөт. Булар келечекте өсүүгө умтулууга план түзө алышат. Ал эми майда ишкерлер үчүн бизнес – бул жашоо-тириликтин каражаты гана болуп калат жана ушунун негизинде алар жаңылыктарды киргизүүгө, тобокелге кабылууга умтулушпайт, рынокто калыптанып калган тажрыйбанын негизинде салттуу ишкердик ишмердүүлүк менен алектенишет. Эреже катары мындай ишкерлер жетишилген ийгиликтерин сактап калууга аракет кылуу менен андан ары өсүүгө багытталган амбициоздуу

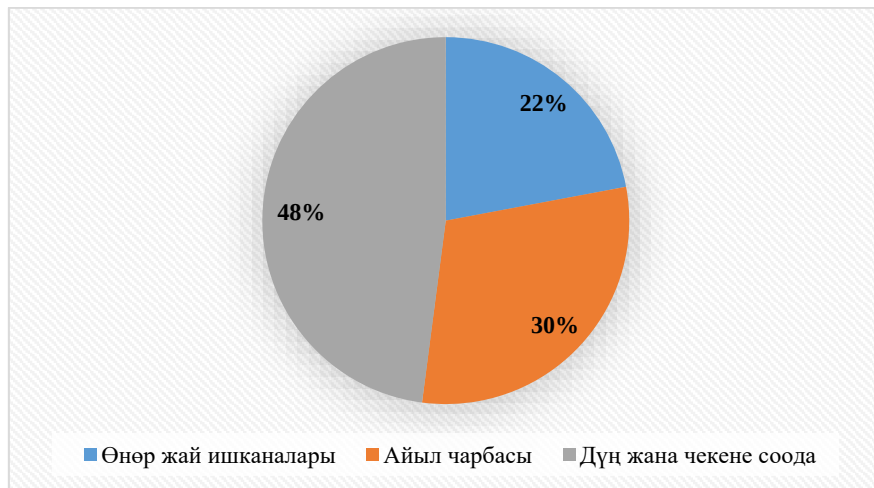
пландарды курушпайт. Ишкерлердин мындай типтери үчүн өндүрүштүк жыйноо, өндүрүштү өнүктүрүү түшүнүгү жат, алар тапкан кирешесинин көп бөлүгүн керектөөгө гана жумшашат.

Кыргызстандын экономикасында ири ишканалардын көбү мамлекетке тиешелүү болгон шарттарда орто класстагы ишкерлерге басым жасоого туура келет. Ал эми ишкерлердин олуттуу бөлүгүн түзгөн майда ишкерлер үчүн өзүнүн ишмердүүлүгүн соода жана кызмат көрсөтүү тармагында жүргүзүү мүнөздүү.

Кыргыз Республикасынын Экономика жана коммерция министрлигинин маалыматтары көрсөткөндөй (19-20-бб.), Жалал-Абад областындагы кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн өнүгүшү салыштырмалуу жогору көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөт. Алсак, 2023-жылы областтын өнөр жай ишканалары тарабынан 52666,1 млн. сомдук продукция өндүрүлгөн. Өсүү өткөн жылга салыштырмалуу 108,8% болду. Республиканын өнөр жайынын жалпы көлөмүндөгү областтын үлүшү 10,9%ды түздү. 2024-жылдын 1-январына карата областтын өнөр жай комплексин 38 өнөр жай ишканасы түздү, анын ичинен туруктуу иштегени 22, убактылуу токтоп турганы 1 ишкана болду. 15 ишкана өсүү темпин камсыз кыла алган жок.

Айыл чарбасын карап көрөлү. 2023-жыл ичиндеги айыл чарба продукциясын дүң өндүрүүнүн көлөмү 71727,3 млн. сомду түзүп, өткөн жылга салыштырмалуу өсүү 101,8% болду. Республикада өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын жалпы көлөмүндөгү областтын үлүшү 18,9%ды түздү.

Кызмат көрсөтүү чөйрөсүндөгү абал төмөнкүчө болду: 2023-жыл ичиндеги рыноктук кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмү 136699,9 млн. сомду түзүп, өткөн жылга салыштырмалуу 113,9%га өскөн. Мунун ичинде дүң жана чекене сооданын, автоунааларды жана мотоциклдерди оңдоп түзөөнүн жүгүртүүсү 114512,8 млн. сомду түзүп, өсүү темпи 115,7%га тең болду. Ушул үч көрсөткүчтөрдүн катышын карап көрөлү (1-сүрөт).

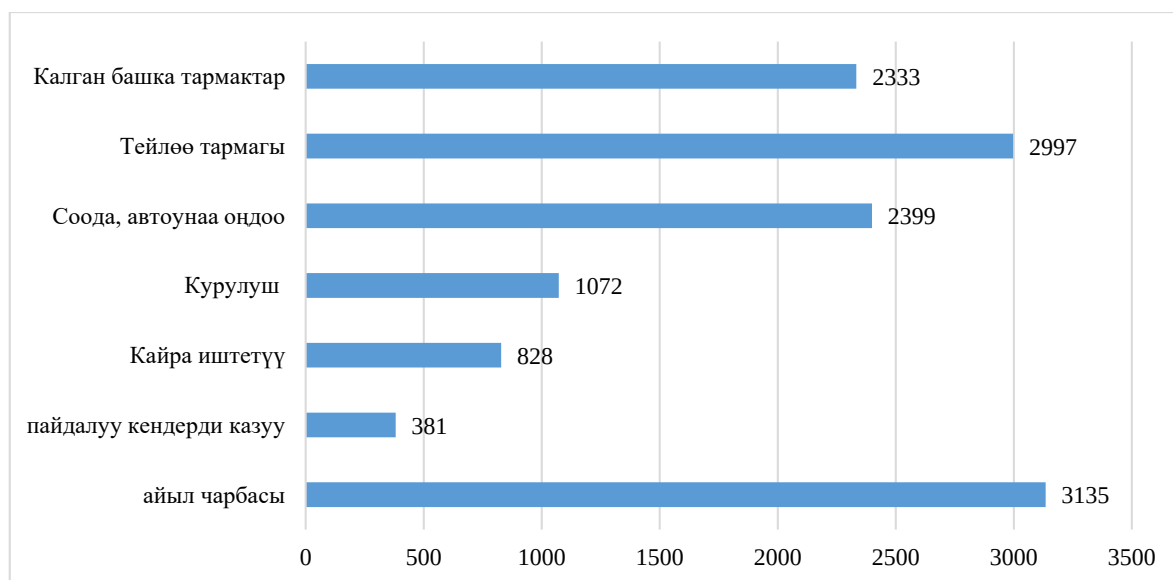

1-сүрөт. Жалал-Абад областындагы экономиканын негизги тармактары боюнча өндүрүлгөн продукциянын көлөмү (2023-жыл, млн. сом)

1-сүрөттөн көрүнүп тургандай, өнөр жайы эң аз үлүшкө (22%), ал эми кызмат көрсөтүү тармагы эң чоң үлүшкө ээ. Бул биздин жогоруда белгиленген оюбузду – ишкердикти кызмат көрсөтүү тармагында өнүктүрүү максатка ылайыктуу экендигин дагы бир жолу тастыктайт. Ошол эле учурда өнөр жайында көбүнчө мамлекеттик ири ишканалар бар экендигин жана ал жерде жеке ишкердик жүргүзгүсү келген ишкер үчүн өнүгүү мүмкүнчүлүгү дээрлик жок экендигин белгилей кетебиз. Ал эми айыл чарбасында болсо дыйкан (фермердик)

чарбалардын ишмердүүлүгү булардын чачыранды, жер үлүшүнүн кичине жана техникалык мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүү экендигинин айынан биригип, ирилештирүүнү жүргүзмөйүнчө өнүгүү жолуна түшө албастыгын белгилейбиз. Демек, учурда өнүгүү потенциалын ишке ашыруу үчүн жалгыз кызмат көрсөтүү чөйрөсү калууда.

Айтылган оюбузда төмөнкү маалыматтар да тастыктайт. КР УСКнын Жалал-Абад областтык башкармалыгынын маалыматтарына ылайык, областта 2024-жылдын 1-январына карата бардыгы биригип 15337 чарба жүргүзүүчү субъекттер катталган. Анын ичинен мамлекеттик чарбалар – 1557 (10,2%), муниципалдык чарбалар – 635 (4,1%), жеке менчик чарбалар – 13145 (85,7%). Жеке менчик ишканалардын арасынан тармактар боюнча алып карай турган болсок, айыл чарбасында 3135 (23,8%) субъект, пайдалуу кендерди казуу тармагында 381 (2,8%) субъект, кайра иштетүү өндүрүшүндө 828 (6,3%) субъект, курулуш тармагында 1072 (8,2%) субъект, дүң жана чекене соода, автоунаа, мотоциклдерди оңдоо тармагында 2399 (18,5%) субъект, башка тейлөө тармагында 2997 (22,7%) субъект алектенишкен болсо, калган 2333 (17,7%) субъект ишмердүүлүгүн түдүү башка тармактарда жүргүзүшкөн. Бул маалыматтарды сүрөттө карап көрөлү (2-сүрөт):

2-сүрөт. Жалал-Абад областындагы жеке менчик формада чарба жүргүзгөн субъекттердин ишмердүүлүгүнүн формасына жараша бөлүнгөн саны (2024-жылдын 1-январына карата)

Сүрөттөгү маалыматтардан чарба жүргүзгөн жеке менчик субъекттердин эң көбү айыл чарбасында экенин көрүп турабыз. Бирок дүң жана чекене соода, автоунааларды жана мотоциклдерди оңдоо тармагы менен тейлөө тармагы биргеликте жалпысынан кызмат көрсөтүү тармагы экендигин эске алсак, жеке менчик формадагы чарба жүргүзгөн субъекттердин эң көп саны (41%дан ашуун) кызмат көрсөтүү тармагына тиешелүү болууда.

Чындыгында соода жана кызмат көрсөтүү тармагындагы ишкердик ишмердүүлүктүн динамикалуу өнүгүшү бул тармактагы ишмердүүлүктүн көптөгөн түрлөрү чоң өлчөмдөгү капиталдык салымдарды талап кылбагандыгы, алар үчүн жүгүртүүдөгү каражаттардын айлануу ылдамдыгынын чоң экендиги жана салынган капиталдын кайтарымдуулугун чоңдугу мүнөздүү экендиги, кызматтарга болгон суроо-талаптын жетиштүү көлөмү бар экендиги менен шартталган.

Кыргызстандын түштүк аймагында ишкердиктин көбүнчө соода жана кызмат көрсөтүү (тиричилик кызматтары, ондоп-түзөө, автоунааларды техникалык тейлөө жана жуу, акы төлөнүүчү авто токтотуу жайлары, жүргүнчүлөрдү жана жүктөрдү автоунаанын жардамында ташуу, жарнамаларды даярдоо жана жайгаштыруу, компьютердик кызмат көрсөтүү жана интернет ж.б.) чөйрөсүндөгү шериктештиктер жана коомдор формасында уюшулган түрлөрү жакшы өнүгүүгө ээ болууда. Коомдук тамактануу, ресторандык жана мейманкана бизнеси жигердүү өнүгүүдө. Бул чөйрөдө ишкерлердин биз жогоруда санап өткөн бардык түрлөрү алектенишет.

Бүгүнкү күндө ишкердиктин өнүгүшүн артка тарткан көптөгөн тоскоолдуктар бар. Булардын катарына бюрократиялык тутумдагы тамыр жайып кеткен жемкордук схемаларды, кесипкөйлүк деңгээлдин төмөндүгүн жана мамлекеттик кызматкерлердеги жоопкерчилик сезимдин жоктугун; укуктук-ченемдик базанын учурдун талаптарына жооп бербей жаткандыгын; мамлекеттик колдоонун жана ишкерлердин таламын коргоонун натыйжалуу тутумунун жоктугун; ишкерлерде рыноктук түзүмдөрдө иш жүргүзүү тажрыйбасынын жоктугун ж.б. көптөгөн шарттарды кошууга болот. Албетте, мунун баары бүгүнкү күндө ЖМКда, Интернетте, илимий чөйрөлөрдө кеңири талкууланып, аларды чечүүгө арналган көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Ушулардын катарында биз көңүлдү өндүрүштү илимий уюштуруу жана башкаруу, ишкерлердин инновациялык маданияты жана инновациялык жүрүм-туруму сыяктуу эң маанилүү факторлорго бургубуз келет. Ишкердик ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүргүзүүдө жана өндүрүштүн натыйжалуулугун камсыз кылууда божомолдоонун жана пландаштыруунун маанилүүлүгүн белгилей кетүү керек.

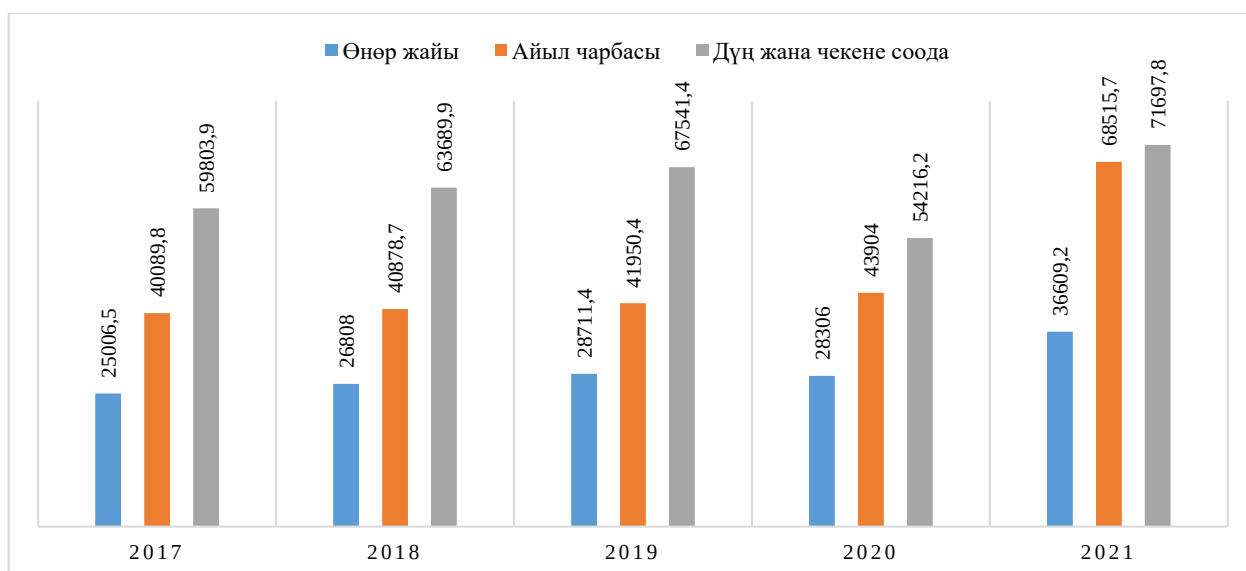
Кыргызстандын түштүк аймагындагы орто жана майда ишкерлер ишкананы башкаруунун маанилүү аспектеринин катарында болгон рынокту маркетингдик изилдөөгө, божомолдорду жана пландоону иштеп чыгууга жана пайдаланууга, өндүрүштү уюштурууга жана анын жүрүшүн көзөмөлдөөгө өзгөчө көңүл бурбастан, “көздөрү байланган” түрдө иштеп жүрүшөт. Өндүрүштөрдүн көптөгөн түрлөрү деги эле тескелбейт. Ишкерлердин көбү бизнести, өндүрүштү, кызматкерлерди башкаруунун салттуу жолдорун тандашат, б.а. инновациялык технологияларды киргизүүдөн качышат. Биздин оюбузча, мунун себеби алардын инновацияларды колдонгусу келбегенинде эмес, жалпы эле бизнес-чөйрөнүн өзүндө инновациялык маданияттын өнүкпөгөндүгүндө жана СССР убагында колдонулуп жүргөн илимий башкаруунун негиздери да дээрлик жоголгондугунда турат.

Жалал-Абад областы боюнча түрүн өндүрүүнүн өнүгүү тенденциясына аналитикалык жана графикалык талдоо жүргүзөбүз (1-таблица, 3-сүрөт). Бул максатта КР УСК нын Жалал-Абад областтык башкармалыгын жылдык басылмасынын маалыматтарынан пайдаланабыз (7-10-бб.).

1-таблица. Жалал-Абад областында негизги экономикалык тармактар боюнча продукциялардын дүң чыгарылышынын көлөмү (млн. сом)

	2017	2018	2019	2020	2021
Өнөр жайы	25006,5	26808,0	28711,4	28306,0	36609,2
Айыл чарбасы	40089,8	40878,70	41950,4	43904,0	68515,7
Дүң жана чекене соода	59803,9	63689,9	67541,4	54216,2	71697,8

Автор тарабынан КР УСКнын Жалал-Абад областтык башкармалыгынын жылдык басылмасынын негизинде түзүлдү.

3-сүрөт. Жалал-Абад областында экономиканын негизги тармактарында дүң продукцияны өндүрүүнүн динамикасы (млн. сом)

Сүрөттөгү маалыматтардын негизинде 2020-жыл COVID пандемиясынын айынан өнөр жайынан башка тармактарда кескин төмөндөө болгонун, ал эми кийинки 2021-жылда кескин өсүү орун алганын байкайбыз. Өнөр жайында да бул жылы өткөн жылга салыштырмалуу 83030,2 млн. сомдук продукция көп өндүрүлүп, өсүү 129,3% ды түзгөн. Айыл чарбасында 2021-жылы мурунку жылга салыштырмалуу 24611,7 млн. сомго көп продукция өндүрүлүп, өсүү 156,1% ды түзгөн болсо, дүң жана чекене соода тармагында сооданын көлөмү 17181,6 млн. сомго жогорулап, өсүү 132,2%ды түзгөн. Жалпысынан изилденип жатылган мезгил ичинде өнөр жайында, айыл чарбасында жана соода тармагындагы өсүү тиешелүү түрдө 146,4% ды, 170,9% ды жана 119,8%ды түзгөн.

Бул айтылгандар жалпы көрүнүш. Ал эми бизди өсүү динамикасынын кээ бир өзгөчөлүктөрү кызыктырууда. Алсак, эн жогорку көрсөткүч соода тармагында болгону менен өсүү темпи эн төмөн. Бул аталган тармакта ишкердикти салттуу түрдө жүгүзүү менен анчалык байкалаарлык өзгөрүү болбогондугун айгинелейт. Беш жыл ичинде дээрлик 1,5 эсе өсүүгө ээ болгон өнөр жайынын графикте көрсөтүлгөн динамикасынан анын өсүүсү пандемиянын таасиринен көз каранды эмес түрдө туруктуу тенденцияга ээ экендигин көрөбүз. Чындыгында өнөр жайындагы өзгөрүүлөр жумшак, ийкемдүү шарттарда өтөт. Мунун себебин биз өнөр жай өндүрүшү өндүрүштү жана башкарууну божомолдоо жана пландаштыруу сыяктуу маанилүү элементтерди колдонуу менен илимий негизде уюштурула тургандыгында көрөбүз. Айыл чарба продукциясын өндүрүүдө болсо кескин өзгөрүүлөр көп, мында климаттык шарттар, рыноктук конъюнктурадагы өзгөрүүлөрдүн негизинде алдын ала айтууга мүмкүн эместик элементи чоң роль ойнойт. Ушуга байланыштуу климаттык шарттарды эсепке албаган учурда деле рынок жана рыноктук шарттар жөнүндөгү билимдин жетишсиздигинен, божомолдоо жана пландаштыруу тутумдарын колдонбогондуктан айыл чарба өндүрүшү рынокто болуп жаткан кескин өзгөрүүлөргө даяр эмес болуп калууда. Мисалы, кайсыдыр бир жашылча жемиштин баасы жылдардын биринде кымбат болуп калса, кийинки жылы дыйкандардын көпчүлүгү ушул жашылчаны өстүрө башташат, анын көптүгүнүн айынан баасы арзандап, кээ бир жерлерде сатылбай, чириндиге айланган учурларды байкап жүрөбүз. Ошондуктан да, биздин оюбузча, кайсыл тармакта болбосун, өндүрүштө оң натыйжаларга жана ишкердиктин

өсүүсүнө жетишүү үчүн өндүрүш жараяндарын тескөө жана башкарууну камсыз кылуу чараларын көрүү зарыл.

Ишкердикти өнүктүрүүдөгү дагы бир маанилүү фактор болуп инновациялык продукттарды, технологияларды, бизнес-түзүмдөрдү киргизүүгө багытталган инновациялык ишмердүүлүк саналат. Ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн арасынан Жалал-Абад областында коммуникациялык чөйрө өзүнүн жигердүүлүгү менен айырмаланат, анткени бул тармакта бүгүнкү шарттарда инновациялык продукциясыз жана технологияларсыз жашап жана иштеп кетүү таптакыр мүмкүн эмес.

Аймактагы ишкердикти өнүктүрүүдө жана ишканалардын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун камсыз кылууда жогорку окуу жайларынын ролун күчөтүү да, биздин оюбузча, жогорудагы фактор менен түздөн-түз байланышкан зарыл факторлордун бири болуп саналат. Окуу жайларда жүргүзүлүп жаткан илимий изилдөөлөрдү, студенттер алып жаткан билимди жана ишкердикти практика түрүндө интеграциялоо максатка ылайык. Бул маселени чечүү максатында биз жогоруда саналып өтүлгөн аудиториялардын бардыгынын башын бириктирген илимий изилдөөлөрдүн, иштелмелердин жана инновациялардын аймактык борборлорун түзүүнү сунуштайбыз. Анын негизги милдети болуп мамлекеттик бийликтин жергиликтүү органдарынын, окуу жайларынын жана бизнес-коомчулуктун иш-аракеттерин бириктирүү саналат. Мунун негизинде мындай борбор бизнестин инновациялык продуктка болгон суроо-талабын канааттандыруу, кеңеш жана билим берүүчүлүк кызматтарды көрсөтүү, инновациялык технологиялар боюнча маалымат берүү жана аны практикага интеграциялоо аркылуу аймактагы ишкердиктин өнүгүшүнө олуттуу салым кошмок.

Чындыгында аймактын гана эмес, жалпы республиканын экономикасын өнүктүрүүдө өндүрүштөгү инновациялык тармакты түзүүнүн зарылдыгы бир катар көйгөйлөр менен аныкталат. Атап айтканда, булардын катарына ар бир аймактын илимий-изилдөөчүлүк потенциалын жетиштүү деңгээлде иштетилбей жатканын, ишкерлердин өндүрүшкө илимий иштелмелерди киргизүүдөн качып жатканын (көбүнчө кошумча чыгымдардын айынан), жогорку окуу жайлары, бүтүрүүчүлөр менен ишкердик чөйрөсүнүн арасындагы байланыштын начарлыгын; окуу жайларда бизнес менен өз ара иштешүүнү уюштуруучу түзүмдөрдүн жоктугунун айынан изилдөөчүлүк долбоорлордун өздөрүнүн керектөөчүлөрүн таппай жаткандыгын кошууга болот.

Капарова Г.Т. айтымында (2018. 136-140-б.) бүгүнкү күндө дээрлик бардык социалдык-экономикалык жараяндарды так жана анык мыйзамдык, укуктук тескөө, бирин-бири толуктоочу, бири-бирине ич ара каршы келбей турган, экономиканы мамлекеттик тескөөнүн өзүнчө бир көрүнүштөгү кодекси болуп саналган мыйзамдардын бүтүндөй тутумун түптөө зарыл.

Биз сунуштаган илимий изилдөөлөрдүн, иштелмелердин жана инновациялардын аймактык борборлорунун аткара турган иштеринин болжолдуу тизмеси төмөнкүдөй:

-Мамлекеттик бийликтин жергиликтүү органдарынын колдоосу менен жер-жерлерде тегерек столдорду, семинарларды, тренингдерди, кеңеш берүүчүлүк жана билим берүүчүлүк пункттарды уюштуруу аркылуу жогорку окуу жайларында ЖОЖ менен бизнес чөйрөнү байланыштыруучу түзүмдөрдү уюштуруу;

-Ишкердикти инновациялык өнүктүрүүнүн аймактык программасын иштеп чыгуу;

-Ишканалар менен ЖОЖдордун арасындагы аралашкан илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктү киргизүү, ишканалардын өкүлдөрүн ЖОЖдордун окуу жараянынын уюштурулушуна катыштыруу жана алардын өндүрүштүк кызыкчылыктарын эске алган натыйжалуу окуу программаларын иштеп чыгуу;

-Ишканалардын буюртмасынын негизинде кошумча билим берүүнүн атайын программалары боюнча айрым студенттерди максаттуу даярдоого дем берүү;

-Мезгил-мезгили менен аймактын илимий-изилдөөчүлүк потенциалына мониторинг жүргүзүү жана баа берүү;

-Илимий-изилдөөчүлүк потенциалды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу;

-Мезгил-мезгили менен аймактын ишкерлеринин колдонмо илимий-изилдөөчүлүк иштерге болгон керектөөлөрүн аныктоонун негизинде колдонмо изилдөөлөрдүн артыкчылыктуу багыттарын аныктоо;

-ЖОЖдордо аймактагы ишкердиктин өсүшүнө өбөлгө түзүүчү бизнес-түзүмдөрдү түзүү.

Макалабызды корутундусунда тыянак катары биз Жалал-Абад областындагы ишкердикти өнүктүрүүнүн жолдорунун бири катары ишкерлер үчүн ишкердикти кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө өнүктүрүү максатка ылайыктуу экендигин дагы бир жолу баса белгилейбиз. Анткени бул тармак уюштуруучулук чыгымдардын аздыгы жана салынган капиталдын кайтарымдуулугун тездиги менен өзгөчөлөнөт. Чындыгында, жаратылыш ресурстарына бай болгон областта ишкердиктин башка түрлөрүн, мисалы пайдалуу кендерди казуу жана кайра иштетүү тармагында деле өнүктүрүүгө болот, бирок бул багыт көптөгөн каржылык сарптоолорду талап кылып, мамлекеттин колдоосу болмоюнча ишке ашышы өтө кыйын маселе.

Мындан сырткары аймактарда илимий изилдөөлөрдүн, иштелмелердин жана инновациялардын аймактык борборлорун түзүүнүн зарылдыгын, анын пайдалуу жактарын белгилеп өттүк. Албетте, мындай борборлордун ишмердүүлүгүнүн биз сунуштаган тизмеси болжолдуу, аны андан ары рыноктун шарттарына жана мезгилдин талабына ылайык толуктоого мүмкүн.

Колдонулган адабияттар

1. Омошев, Т.Т., Сулайманова, Д.К. (2020). “Модернизация агропромышленной сферы на основе совершенствования инновационных процессов в Кыргызстане”. *Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии*, № 3 (30), 94-99.
2. Капарова, Г.Т. (2018). “Кыргыз Республикасынын аймактарынын өнөр жайын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү жана аны каржылоо булактары”. *Известия ВУЗов Кыргызстана*, № 11, 136-140.
3. Исманалиев, К.И., Абдуллаева, Н. (2020). “Кыргызстандын аймактарындагы жеңил өнөр жайынын абалы”. *Вестник Ошского государственного университета*, No. 1-1, 236-241. EDN POULRI.
4. Аматова, У.О. Марат кызы, Д., Бегали кызы, А. (2021). “Налоговое регулирование экономического развития регионов Кыргызстана как фактор стимулирования

занятости”. *Вестник Ошского государственного университета*, Т. 2, № 1, 21-29. DOI 10.52754/16947452_2021_2_1_21. – EDN VJETGZ.

5. Арым Кызы, Ж., Маматова, А.А., Шарабидин кызы, А. (2022). “Ишкердик ишмердүүлүк менен алектенүү укугу”. Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Укук. No. 1, 13-23. DOI 10.52754/16948661_2022_1_2. – EDN YYCDKQ.

Интернеттен алынган маалыматтар

6. КР УСКнын маалыматтары /Электрондук текст // Жеткиликтүүлүк режими: <https://stat.gov.kg/ru/pendata/category/39/> (кайрылуу датасы 21.01.2025).
7. КР нын Экономика жана коммерция министрлигинин маалыматтары /Электрондук текст // Жеткиликтүүлүк режими: <https://mineconom.gov.kg/froala/uploads/file/d8d00042b80e648305869048e895d8c4fca1fb71.pdf> (кайрылуу датасы 21.01.2025).
8. Жалал-Абад областынын социалдык экономикалык абалы. 2023-жылдын январь-декабрь айлары / Электрондук текст // Айлык чыгарылыш. Жеткиликтүүлүк режими: <https://stat.gov.kg/ru/statistika-dzhalal-abadskoj-oblasti/> (кайрылуу датасы 21.01.2025).
9. Жалал-Абад областынын социалдык-экономикалык өнүгүүсү, 2017-2021-жылдар. Жылдык басылма / Текст / Жалал-Абад, 2022, 43 б.